

УДК 340.144

ДЖЕРЕЛА ПРАВА: ПОНЯТТЯ І ВИДИ, ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ

Студент В. І. Альохіна гр. БП-15
 Наук. керівник к.н. з держ. упр. Н.В. Кулак
 Київський національний університет технологій та дизайну

Питання про джерела права є актуальним не лише для загальної теорії права, але й для всієї юридичної науки. Питаннями визначення поняття, ознак і класифікації джерел права присвячені праці таких вчених як: М. Ю. Чижова, Г. Ф. Шершеневича, С.Ф. Кечек'яна, О. С. Йоффе, С. Л. Зівса, О. П. Шебанова, І. Б. Новицького та ін.

Право, як цілісне явище соціальної дійсності, має певні форми свого виразу. В юридичній науці розрізняють: внутрішню і зовнішню форми права, під якими традиційно розуміють, у першому випадку, внутрішню структуру права, у другому — джерела права, що формально закріплюють правові явища і дозволяють адресатам знайомитися з їх змістом та користуватися ними [1].

Право завжди повинно мати певну форму, тобто бути формалізованим, а форма мусить бути змістовною, тобто містити певний текст, виражений юридичною мовою, і мати певне смислове навантаження. Якщо норма не вміщена в певну форму, то вона залишається нормою поведінки, але не є нормою права [3].

Термін "джерело права" часто розглядається у таких значеннях:

1. Джерело права в матеріальному розумінні — це суспільні відносини, які розвиваються і обумовлюють виникнення, розвиток та зміст права;
2. Джерело права в ідеологічному розумінні — це виражена в офіційній формі сукупність юридичних ідей, поглядів, теорій, під впливом яких утворюється і функціонує право;
3. Джерело права у формальному (юридичному) розумінні — це офіційні форми зовнішнього вираження і закріплення правових норм, що діють в певній державі, тобто це і є власне форма права.

Отже, вживання терміна "джерело (форма) права" означає, що йдеться про джерела права у формальному (юридичному) значенні.

Джерело (форма) права — це способи зовнішнього вираження і закріплення норм права, що виходять від держави і які мають загальнообов'язкове значення.

Основні джерела (форми) права: правовий звичай; правовий (судовий, адміністративний) прецедент; нормативно-правовий договір; нормативно-правовий акт.

Правовий звичай історично був першим джерелом права, що регулювало відносини у період виникнення та становлення держави. Генетично він походить від звичаїв як специфічного виду соціальних норм, проте не кожний звичай стає правовим, а тільки той, який відповідає інтересам певної групи

людей, тієї чи іншої спільності або суспільства в цілому та визнається і санкціонується державою, яка надає йому статусу норми права, тобто перетворюючи його у правовий звичай й беручи під свій захист.

Особливістю даних норм є те, що вони не встановлюються рішенням органів держави, а виникають у результаті багаторазового застосування протягом століть, закріплюють людський досвід у свідомості людей і входять у звичку.

Крім того, в результаті санкціонування державою, звичай набуває загальнообов'язкового характеру, гарантується його виконання та забезпечується реалізація заходами державного примусу.

Держава визнає не всі звичаї, що склалися в суспільстві, а лише ті, що мають найбільше суспільне значення, відповідають його інтересам та історичному етапу його розвитку.

Правовий звичай — це історично обумовлене, неписане, стихійно сформоване, стійке правило поведінки людей, що ввійшло у звичку, завдяки багаторазовому застосуванню протягом тривалого часу, яке санкціонується і забезпечується державою.

У правових системах більшості сучасних країн правовий звичай втратив характер самостійного джерела права і відіграє незначну роль, здебільшого він служить врахуванню особливостей суспільних відносин в конкретних місцевостях чи в конкретних галузях діяльності.

Визнається правовий звичай і в правовій системі України. На сьогодні Конституція України не закріплює правовий звичай як джерело права, але незважаючи на це, окремі законодавчі акти містять такі норми. Наприклад, у ст. 7. Цивільного Кодексу України передбачається, що цивільні відносини можуть регулюватися звичаєм, зокрема, звичаєм ділового обороту.

Особливістю правового звичаю є те, що закон, в якому він згадується, надає йому статусу норм права, але не розкриває його змісту. З цього випливає, що на відміну від інших норм права ті, які виражені в санкціонованих звичаях, не мають здебільшого текстуального закріплення в статтях відповідного закону.

Держава санкціонує лише ті звичаї, що не суперечать її політиці, загальнолюдським правам і свободам, моральним засадам суспільства.

З вдосконаленням системи законодавства, за деяким винятком, сфера використання звичаїв може звужуватись.

Правовий прецедент в перекладі з латинської мови означає той, що йде попереду, тобто це те, що мало місце раніше і може бути прикладом для подібних дій надалі.

Правовий прецедент застосовується тоді, коли мають місце прогалини у правовому регулюванні чи є потреба в юридичній кваліфікації конкретних обставин, тобто офіційного формулювання правових норм.

Видами правових прецедентів є судовий і адміністративний прецеденти.

Судовий прецедент визнається основним джерелом права в країнах так званої англосаксонської правової системи (Велика Британія, США, Канада, Австралія, Індія, Нова Зеландія та ін.). В цих країнах судді у законодавчому

порядку наділені правотворчою функцією. Прецедент має обов'язковий характер для всіх судів нижчої інстанції, а вищі суди зв'язані своїми попередніми рішеннями. При розгляді справи суддя повинен обов'язково врахувати обставини справи, у зв'язку з яким прийняте попереднє рішення. Дотримання такого рішення має на меті досягнення високого рівня одноманітності судової практики.

У названих країнах прецедент тісно взаємодіє з законодавством, усуваючи його прогалини і визначаючи практику застосування. Як правило, правовий прецедент містить норму - правило поведінки, яка регулює суспільні відносини, що не врегульовані нормативно-правовими актами.

За правової системи України судова практика не створює судових прецедентів і він, як джерело права, не застосовується. Проте, після 17 липня 1997 року, коли Верховна Рада України ратифікувала Європейську Конвенцію захисту прав і свобод людини та враховуючи положення ст. 9 Конституції України "чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України", а також ст. 55 Конституції "кожен має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних органів міжнародних судових установ чи до відповідних міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна", судові органи України не можуть не рахуватися із судовими прецедентами, створеними Європейським судом з прав людини.

Нормативно-правовий договір з'явився у Стародавньому Римі у період республік, а в XX столітті, стає однією з головних юридичних форм існування правових норм. Нормативно-правовий договір — це письмова угода, в якій правила поведінки загального характеру встановлюються за взаємною згодою двох і більше суб'єктів правових відносин і забезпечується державою [3].

Для нормативно-правового договору притаманні наступні ознаки: закріплює волевиявлення сторін з приводу прав і обов'язків, встановлює порядок його реалізації, а також взаємну відповідальність за невиконання або неналежне виконання добровільно прийнятих на себе зобов'язань; договір з нормативним змістом завжди містить загальні правила поведінки і не має персоніфікованого характеру; суб'єктом договору завжди є суб'єкт публічно правових відносин, і перш за все той, що має владні повноваження. Від того яке місце займає суб'єкт договору у механізмі держави залежить юридична сила договору, тобто чим вище місце суб'єкта, тим більша сила договору; змістом нормативно-правового договору є норми права, що виникають у результаті згоди сторін та регулюють взаємні інтереси суб'єктів договору (норми цілі, норми наміри, норми узгодження, норми утримання тощо). Зміст договору не може суперечити конституції та чинному законодавству; має тривалий строк дії, він набирає чинності лише після проведення відповідної процедури (ратифікації, підписання); норми, що його складають є загальнообов'язковими до виконання, вони забезпечуються гарантіями держави та її органами шляхом застосування різних форм і методів, у тому числі й державним примусом;

являється частиною національного законодавства і може бути підставою для укладання інших правових актів [1].

Нормативно-правові договори, як джерело права, можуть належати до різних галузей права (конституційне, міжнародне, цивільне, трудове право тощо), проте вони не можуть бути застосовані у всіх формах суспільних відносин, а також у процесі регулювання відносин між фізичними особами.

Джерела права різноманітні і досить відмінні в різних країнах, що пов'язано з різними підходами до розуміння права в цілому, з існуванням різних моделей правових систем. Для багатьох правових систем, зокрема, для країн романо-германської правової системи, а також для колишніх соціалістичних країн, що йдуть шляхом демократичних перетворень, а отже й сучасній Україні, найпоширенішим, основним, а іноді й єдиним джерелом (формою) права є нормативно-правовий акт.

Нормативно-правовий акт — це офіційний письмовий документ, прийнятий у встановленому законом порядку і формі уповноваженими на те суб'єктами правотворчості, який закріплює правило поведінки загального характеру, що забезпечується державою.

У Конституції України визначено перелік форм нормативно-правових актів для кожного суб'єкта правотворчої діяльності, їх ієрархічне підпорядкування, межі повноважень зазначених суб'єктів та порядок дії в часі та просторі.

Нормативно-правові акти мають певні переваги перед іншими джерелами права, для них характерні такі ознаки: містять загальні приписи, тобто правові норми, які поширюються на певний вид суспільних відносин; приймаються тільки чітко визначеними правотворчими суб'єктами і в межах їх компетенції; приймаються з дотриманням певної юридичної процедури; ухвалюються суб'єктами правотворчості у формах, визначених для кожного з них Конституцією і законами України; є обов'язковими для виконання, забезпечуються системою державних гарантій, у тому числі й примусовими засобами; діють в часі, протягом якого нормативно-правовий акт має юридичну силу, просторі, на який поширюється чинність нормативно-правового акту та за колом осіб, які підпадають під вплив нормативно-правового акту і на основі його набувають суб'єктивних прав і юридичних обов'язків.

Нормативно-правові акти є основним джерелом права в Україні, їх можна класифікувати: за юридичною силою — на закони і підзаконні акти; за суб'єктами правотворчості — на нормативні акти, прийняті народом на референдумі, главою держави, органами законодавчої, виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, громадськими об'єднаннями, посадовими особами тощо; за сферою дії — на загальнообов'язкові, спеціальні, локальні; за галузевою належністю — на нормативні акти, які містять норми конституційного, цивільного, трудового, сімейного, адміністративного, кримінального та інших галузей права; за зовнішньою формою виразу — на закони, постанови, укази, розпорядження, рішення, накази.

Найбільш поширеною вважається класифікація нормативно-правових актів за їх юридичною силою.

Висновок. Враховуючи викладене, можна запропонувати певний перелік ознак джерел (форм) права:

- правовий характер норми, яка міститься у тій чи іншій формі зовнішнього вираження;
- правова норма встановлює нове правило поведінки або розширює чи уточнює правове регулювання існуючих правил поведінки;
- поширення форми, в якій закріплена правова норма, на необмежену кількість однорідних повторюваних правовідносин;
- прийняття форми вираження правової норми уповноваженим (визнаним) суб'єктом правотворчої діяльності (державою або народом);
- визначеність форми зовнішнього вираження правової норми: джерелами права є не будь-які форми вираження та існування права, а лише ті, які визнані уповноваженим суб'єктом правотворчості (державою або народом) і в силу цього надають нормам, що в них містяться, характер норм забезпеченість юридичної обов'язковості норм, що містяться в джерелі права, силою державного примусу.

Запропонований перелік ознак форм права, на думку автора, є максимально повним та дає змогу всебічно охарактеризувати досліджуване явище і поглибити його розуміння, що відповідає вимогам діалектичного методу пізнання. Крім того, цей перелік може бути чітким орієнтиром для практичних працівників при вирішенні питання чи належить певний документ, який містить приписи щодо правил поведінки, до

Література:

1. Кириченко В. М. Теорія держави і права: навчальний посібник / В. М. Кириченко, О. М. Куракін. - К. : ЦУЛ, 2010. - 264 с. Конституція України, Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141.
2. Теорія держави і права: Навч. посіб. / А.М. Колодій, В.В. Копейчиков, С.Л. Лисенков та ін.: За заг. ред. С.Л. Лисенкова, В.В. Копейчикова. – К.: Юрінком Інтер, 2002, - 368 с.
3. Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №№ 40-44. – Ст. 356.
4. Кулак Н.В. Створення в Україні інституту державної реєстрації суб'єктів підприємництва / Н.В. Кулак // Legal Activity Проблеми реалізації та забезпечення ефективності правових реформ: збірник матеріалів Міжнародної юридичної науково-практичної конференції «Актуальна юриспруденція». М. Київ, 16 червня 2016 року. Тези наукових доповідей - К.: Видавничий дім «АртЕк», 2016.-150с.